

ומתוקים מדבש

סוגיות בהלכה מתוך עניינים שבפרשת השבוע מכאורים ומורחבים בלשון לימודים השווה לכל נפש
נכתב ע"י הרב זאב יהודה סטארק שליט"א רב קהילת "שמחת התורה" - ביתר עילית

פרשת ויקהל פקודי - החודש - חודש ניסן - גליון מס' 22

לרגל פרשת החודש, שבת מברכים ניסן, נביא כאן פסקי הלכות בעניינים השייכים לחודש ניסן.

(א) שלשים יום קודם החג. (ב) ברכת האילנות. (ג) ענייני הספד וכו'. (ד) קמחא דפסחא.

את הלכות החג בפני עצמו, ובחבורה ימשיכו ללמוד את ההלכות שבמשנה ברורה חלק א', כיון שהלכות אלו קודמות להלכות חג שהרי הם נוגעות לאדם בכל יום, ואמר שטוב להפסיק בכדי ללמוד את הלכות החג שהוא דבר חשוב מאוד לעסוק בהלכות אלו שנוגעות למעשה, וגם נכון לעשות כך כיון שזה נותן טעם לשבח לכל החג, וגם מכיון שזה עומד על הפרק והוא למעשה, לומדים את ההלכות כדי לדעת, ועם הרבה רצון, ואע"ג שהלכות ציצית וכדומה נוגעים בכל יום, הלא יש הלכות לאין סוף שנוגעים תמיד ואי אפשר לדעת את כל ההלכות בבת אחת ולכן טוב לנהוג ככ"ל. עיי"ש.

גדר חיובו של עסק בהלכות לפני החג

עיין בפמ"ג (אשל אברהם סימן תכט ס"ק א) שכתב שבפסח איכא חיוב מדינא דקרא לעסוק בהלכות פסח ל' יום קודם החג, וגם הביא שם מהמהרש"א (סוכה ט. - רש"י ד"ה ב"ש פוסלין) שהוא מדינא מקרא, שהרי משה מזהיר על פסח שני. עיי"ש. ועיין בלבוש (סימן תכט סעיף א) שכתב שטעמא דשלשים יום שמכאן אותו, שהרי משה עומד בפסח ראשון ומזהיר על פסח שני. עיי"ש. ומבאר שזהו רק אסמכתא בעלמא, וכן איתא בשו"ע הרב. עיי"ש.

זהירות מחמץ בספרים ושאר דברים בשלשים יום קודם החג

עיין בערוך השלחן (סוף סימן תלו) שכתב, כשמעיין בספר בעת האכילה תוך שלשים יום לפני הפסח, יזהר לעיין שלא יפול בו משהו חמץ, כדי שלא ימצאנו בפסח. עיי"ש. ובמשנ"ב (סיף סימן תלו) שכתב שכל שלשים יום שלפני פסח צריך לעיין בכל דבר שעושה, שלא ישאר בו חמץ באופן שלא יוכל לסלקו בנקל. עיי"ש.

קיום מצות 'תשביטו' בשלשים יום קודם החג

עיין ברמ"א (כדי תמה סעיף א - בדנין ביעור חמץ) שכתב, אך אם רוצה החמץ מיד אחר הבדיקה כדי שלא יגררנו חולדה - הרשות בידו. עיי"ש. ובחק יעקב (שם ס"ק ח בשם תשובת המהרי"ק סימן קע) כתב 'ואפ"ה' (דהיינו ששרפו בשעת בדיקת חמץ) מקיים מצות תשביטו בזמנו, כיון שבשעת הביעור אין לו חמץ בתוך ביתו, אפילו ביעורו שלשים יום קודם פסח. עיי"ש. וכן איתא במשנ"ב (שם ס"ק ח) שאפ"ה מתקיים מצות תשביטו בזמנו, שמשלשים יום ואילך קודם הפסח חל עליו חובת ביעור. עיי"ש. ולפי דעת המהרי"ק כל שעשה מעשה שע"י יאה החמץ מושבת ומבוער מרשותו כשהגיע שעת הביעור, מקיים ביה מצות תשביטו כשהגיע זמן הביעור. ובפשוטו (אף שאמנם אפשר לפלפל בזה), הם סוברים דמצות תשביטו הוא בשב ואל תעשה. ועיין במנחת חינוך (מצוה ט) שהאריך בצדדים בנושא זה.

וראיתי באחרונים ובפוסקים, שיש שכתבו שלדעת הסוברים דמצות תשביטו הוא בקום ועשה, ל"ל שמקיים מצות תשביטו מיד - כל ל' יום קודם הפסח, וז"ל דע"י מה שאוכל חמץ בל' יום שלפני הפסח מקיים מצוה זו. וזה מבוסס על מש"ב הבעל המאור (פסחים ג, בדפי הרי"ף) שיוצאין ידי מצות תשביטו גם ע"י מה שאוכל חמץ. עיי"ש. ועיין בפני הרושע (פסחים ו ד"ה ואמר ר"י) שדייק מדברי רש"י שמקיים בזה מצוות עשה מה"ת. עיי"ש.

אמנם עיין בדברי הרא"ש (פסחים פרק א סימן י) שמשמע שאינו מקיים מצות תשביטו קודם זמן איסורו. עיי"ש.

גדר דין ברכת האילנות - חיוב או רשות

עיין בגמ' (ברכות מג:) 'האי מאן דנפיק (יוצא) ביומי ניסן' וכו'. עיי"ש. ומשמע שמזדמן שיוצא ורואה, אבל אין צריך לחפש אחריו. ובאליה רבא (סימן רכו ס"ק א) כתב שהזהיר בברכה זו עליו נאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה', ויתן לך וכו'. עיי"ש. ובערוך השלחן (סימן רכו סוף סעיף ב) כתב שרפויה ברכה זו אצל ההמון וכו', אבל כל

שואלים ודורשין ל' יום לפני החג - לפני כל חג או רק לפני פסח

עיין בגמ' (פסחים דף ו.) ששואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלשים יום. עיי"ש. ובגמ' (מגילה לב.) שמושה רבינו תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג. עיי"ש. ומשמע שרק בחג עצמו יש מצוה לדרוש בהלכות החג, אבל לא שלשים יום קודם לכן. ובבית יוסף (או"ח סימן תכט ס"ק א) איתא שלשה תירושים: (א) הא דתניא שואלין ודורשין קודם הפסח שלשים יום, אין הכוונה כלים וביעור חמץ, שבפסח עצמו לית להו בהלכות הפסח, אלא דמשום דקיימא לן בעלמא (הובא בשו"ע י"ד סימן רמו סעיף יד) בשני תלמידים ששואלים, אחד שואל כענין ואחד שלא כענין, נזקקין לשואל כענין, ואתא הגמרא לאשמועינן דכל ששואל בהלכות הפסח שלשים יום קודם לפסח חשיב שואל כענין. (ב) דין זה של לימוד הלכות החג שלשים יום לפני החג, נאמר רק לגבי פסח שדיניו מרובים וההכנות לקראתו מרובות, וגם צריך זמן רב להתעסק בטחינת החטים ואפיית מצה והגעת כלים וביעור חמץ, שבפסח עצמו לית להו תקנתא אם לא יעשה אותם כהלכה לפני כן, מה שאין כן בשאר מועדים, אין צורך להקדים ולשואל ולדרוש בהלכותיהם זמן רב כל כך לפניהם. והא דתניא דשואלין בהלכות פסח בפסח וכו', היינו לדרוש בטעמים שבעבורם נצטוונו במועד ההוא, וגם כן לדרוש בדברים שאסור ומותר לעשות ביו"ט. (ג) עוד תירץ ע"פ הגמ' (ע"ד דף ה:) דאמרינן דטעמא דבעינן קודם לפסח שלשים יום מפני הקרבן כדי לבדוקו ממומין, כלומר היות שכל ישראל חייבין להקריב קרבן לחג זה, לכן צריכין שלשים יום לדרוש להם בהלכות הפסח כדי שתהא שהות לכולם ליקח להם קרבנות בדוקים ממומין, ואע"ג דהשתא בעוונותינו אין לנו קרבן, כיון דבזמן שהיה קרבן התקינו שיהיו דורשין שלשים יום קודם, התקנה לא זזה ממקומה. עיי"ש. ויוצא לפי דבריו, שלתירוצ הראשון אין חיוב, אלא שזה ששואל אז נחשב ששואל כדיו. ולפי התירוצ השני והשלישי דין 'שלשים יום' נאמר רק לגבי פסח ולא לגבי שאר מועדים, שאצלם מחוייבין לדרוש בעניינים רק ביום עצמו. ועיין עוד בפרי חדש (שם), ובחק יעקב (שם). עיי"ש.

ובמשנ"ב (שם ס"ק א - ועיין בשער הציון שם שציין את מקורותיו) כתב שהוא הדין שאר ימים טובים דורשין קודם לכן שלשים יום כהלכותיהן, ובביאור הגר"א דעתו דבעצרת סגי מיום א' בסיון, היינו הלכות יום טוב. וז"ל דהחיוב של שלשים יום הוא רק בפסח משום דיש בו הלכות רבות, ועכשיו נוהגין לדרוש בשבת הגדול וכו', ומ"מ מצוה לכל אחד לעסוק בהלכות פסח ל' יום קודם, וכן בחג עצמו. עיי"ש. ובביאור הלכה (שם) האריך בכל זה, וסיים שמצוה לכל אחד להתחיל ללמוד הלכות פסח מפורים, ועכ"פ בביהמ"ד בחבורות בודאי יש חיוב ללמוד שלשים יום קודם. עיי"ש. ובשו"ע הרב (שם סעיף ג) כתב שבדורות הללו שאין החכם שונה לתלמידיו הלכות לפני החג, לפי שהכל כתוב בספר, מצוה על כל אחד ואחד ללמוד הלכות הרגל קודם הרגל עד שיהיה בקי בהם. עיי"ש.

ובהגדה של פסח - פסקי הגר"ש זצ"ל - כתב שמי שיודע שלא יספיק ללמוד כל ההלכות המעשיות הנצרכות לפסח בשלשים יום שקודם החג, יתכן שראוי לו להתחיל ללמוד הלכות פסח אפילו זמן רב קודם החג. עיי"ש.

ועיין עוד בספר הליכות שלמה (פסח דף כט) שכתב שאלו שיש להם שיעור קבוע ללימוד הלכות בכל יום, נכון שבתקופה הסמוכה לחג ילמדו בשעה זו הלכות החג, אף אם יהא זה במקום שיעורם הקבוע. עיי"ש. ובספר מעדני שלמה (פסקי הגרש"א זצ"ל - דף קכו) איתא ששאלו את הגרש"א זצ"ל בנוגע לחבורה בישיבת מיר שלומדים בכל יום זמן מה הלכות במשנה ברורה חלק א', האם יש להם להפסיק לפני כל חג מסדר לימודם כדי ללמוד את הלכות החג, או שמא כל אחד ילמוד

א. עיין ברמב"ם (הלכות אישות פרק ח הלכה ה) שכתב שהאומר לאשה הרי את מקודשת לי וכו', על מנת שאני תלמיד, אין אומרים כבן עזאי וכבן זומא, אלא כל ששואלין אותו דבר אחד בתלמודו ואומרו, ואפילו בהלכות החג שמלמדין אותן ברבים מדברים הקלים סמוך לחג, כדי שיהיו כל העם בקיאים בהן. עיי"ש.

ב. עיין בספר מעדני שלמה (פסקי הגרש"א זצ"ל - דף קכה) שכתב ששאל את הגרש"א זצ"ל אם אפשר לקיים את הדין של שואלין ודורשין בהלכות הפסח שלשים יום קודם הפסח ע"י לימוד הלכות יום טוב, או שצריך ללמוד דוקא הלכות פסח בכדי לקיים דין זה, וכפשוטו הלשון. ולכאורה דבר זה תלוי במחלוקת הראשונים דפליגי אם דין זה של שואלין ודורשין קיים רק בפסח וסוכות שהלכותיהם מרובות, או שקיים אף לגבי חג השבועות, דלכאורה צ"ע היאך קיים דין זה אף לגבי חג השבועות הלא ישנם רק מעט הלכות המיוחדות לחג השבועות, ולמאי בעינן ל' יום קודם, אלא על כרחך דאיירי לענין הלכות יו"ט גרידא. וא"כ הוא הדין בשאר ימים טובים ל' דיוצאים בהלכות יו"ט גרידא. והשיב דפשיטא דלפני חג השבועות עיקר החיוב הוא לימוד הלכות יו"ט שכמעט אין שם אלא דינים אלו בלבד, אולם עדיין ליכא ראייה לענין פסח וסוכות דסגי בהלכות יו"ט, ובהם בעינן הלכותיהם, אמנם אף שלדינא פשוט שאין יוצאים דין זה של שלשים יום קודם לחג בלימוד הלכות יו"ט גרידא לפני פסח, אלא צריך לעסוק בהלכות המיוחדות לפסח, מכל מקום נכלל נמי בדין זה לעסוק בהלכות יו"ט בכדי שיידיע כיצד לנהוג לענין יו"ט עצמו, ואין לומר דכיון שהלכות יו"ט שייכות לכל יו"ט ולא רק ליו"ט מסויים שלפניו, דשוב הוי לימוד הלכות יו"ט כלימוד בבא קמא וכדומה, שצריך לדעת זאת באופן כללי ולא באיזה זמן מסויים, ולכן לא חל כלל על לימוד זה חובת שלשים יום קודם החג, זה אינו, אלא צריך לברר גם הלכות יו"ט לפני החג כמו ההלכות המיוחדות של החג כיון שכעת הוה למעשה. עיי"ש.

ת"ח וירא' ה' נזהרין בברכה זו. עיי"ש. ובספר הליכות שלמה (תפילה - פרק כג הערה קכא) כתב שהגרשז"א זצ"ל היה רדיז וזהיר בברכה זו ביותר, ופעם נשתבח בעצמו שזאז היותו בר מצוה לא חיסר מלברכו אפילו שנה אחת. עיי"ש.

נפק"מ מהלשון הג"ל - מחוץ לעיר או בחצר

ויש שדייקו מלשון הגמ' (הנ"ל) 'האי מאן דנפיק' וכו', ומלשון הרמב"ם (הלכות ברכות פרק י הלכה ג) שכתב **היוצא לשדות או לגנות ביומי ניסן וכו'**, ומלשון השו"ע (שם) **היוצא ביומי ניסן וכו'**, שיש צד שצריך לילך מחוץ לעיר. אמנם נלענ"ד שאין זה דיוק, כי זו הרגילות והאופן שעושים הברכה, ואין כאן שום 'דין יציאה' וכו'. וכן נקטו רוב הפוסקים דה"ה שיכולים לברך בחצר וכדו'. כן איתא בשו"ת ציצ"א **אליעזר** (חלק יב סימן כ), **קובץ מבית הלוי** (פסקי בעל שבט הלוי זצ"ל - ניסן דף א), וכן כתב מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א (סוף ספר מעשה חמד אות כט) שודאי לשון 'נפיק' שבגמ' לאו דוקא. עיי"ש.

ועיין ברוקח (סימן שוב) שכתב, הוראה אילנות שהוציאו פרח. עיי"ש. ולא הזכיר כלל ענין יציאה. וכן באבודרהם (הלכות ברכות שער ח) כתב, הוראה אילנות פורחים וכו'. עיי"ש. וכן איתא בחיי אדם (כלל סג סעיף ב), כשרואה אילנות מלבליין וכו', ולא הזכיר יציאה לחוץ. עיי"ש.

אמנם עיין בשו"ת אור לציון (חלק ג פרק 1 סעיף א) שכתב שמי שיש לו אפשרות לצאת חוץ לעיר לברך, עדיף להמתין כדי לברך על אילנות חוץ לעיר. עיי"ש. ורואים מדבריו עניין לצאת 'בדווקא'. וצ"ע.

ברכה זו לגבי נשים - האם זו מצוה שהזמ"ג וכמו בקידוש לבנה

עיין בשו"ת הר צבי (או"ח חלק א סימן קיז) שדן לדעת הסוברים דימוי ניסן דוקא, אולי חשיב מצות עשה שהזמן קבא, ומסיק שגם לדידו לא הוי מ"ע שהז"ג. עיי"ש. וכן נפסק להלכה בספר נטעי גבריאל (פסח חלק א דף סח) שנשים חייבות בזה מטעם זה. עיי"ש.

ויש שרוצים לומר שגם אי יומי ניסן 'לאו דוקא', אפ"ה י"ל דחשיב מ"ע שהז"ג, דהא כתב המג"א (ריש סימן תכו - והובא במשנ"ב שם ס"ק א) דקידוש לבנה הוא מ"ע שהז"ג. עיי"ש. ואף שהחכמת שלמה (שם ד"ה הוראה לבנה) תמה עליו דהא דמ"ע שהז"ג לא נאמר רק כשגוף המצוה שייכא בכל זמן כגון סוכה ולולב שאפשר להתקיים בחשון כמו בתשרי, ואעפ"כ אמרה תורה שבימים הללו חייב ומכאן ואילך פטור, אבל בלבנה אטו הוה לה מניעה מכח הזמן, זה הוי המניעה מגוף המצוה שלא שייכא אז, דאטו בבירר דלא שייכא רק בקיץ לא תהיה האשה מברכת על אכילתה, אראייתה שהחכמת כיון דהוי זמן גרמא שבחורף ליתנו להנך פירות, זה ודאי אינו, וכן הלבנה בכל חודש כמו הפרי בכל שנה, ואין זה מ"ע שהז"ג. עיי"ש. אבל עכ"פ דעת המג"א דבכה"ג חשיב מ"ע שהז"ג, וא"כ לכאורה ה"ה בנדר"ד, עכ"ד החכמת שלמה.

אמנם עיין בספר קובץ הלכות (פסח דף טז) שכתב שאין תלתל הנדונים כלל. ואע"ג שהחכמת שלמה תלה ב' הדברים אהדדי, הרי מוכרח שדעת המג"א שאינם דומים, דהא מעולם לא שמענו דברכת שהחיינו על פרי חשיב מ"ע שהז"ג, ואם כן צ"ל שיש חילוק בין דבר מצוה לבין ברכות המהני והשבח, עיי"ש במש"כ.

קטן שיגדל באמצע זמן הברכה - אם כדאי להמתין שיגדל

ראיתי בפוסקים קטן שיגדל, אם יש מספיק זמן לברך את ברכת האילנות כשיגדל, שאין עניין לחכות עד אחרי הבר מצוה, ודימו אז זה לנושא של ברכת הלבנה. עיין בספר הליכות שלמה (פסח דף כ) שכתב שנער שעתיד להיות בר מצוה קודם סוף זמן קדוש לבנה, יכול לקדשה מיד בתחלת הזמן ואינו צריך להמתין עד שיגדל, משום שחייב קדוש לבנה הוא מדרבנן, וגם קודם שהגדיל הרי יש לחנכו בקדוש לבנה, ואף גם ביום שיעשה בר מצוה, אם מנהגו להדליק בכל יום נרות חנוכה מיד עם שקיעת החמה, אינו צריך להמתין ביום זה להדליק בזמן צאת הכוכבים, אף שהוא תוך חצי שעה לאחר השקיעה, וכמו כן בקטן שהגדיל בחוה"מ פסח, הרי מהראוי היה שיאמר שוב הלל שלם ביום שהגדיל, שהרי הטעם שאין אומרים הלל שלם בכל יום הוא מפני שכבר אמרוהו ביום הראשון, וא"כ זה שלא היה בר חיובא בשעת קריאתו ביו"ט ראשון יתחייב בהלל שלם לכשהגדיל. אלא דגם בזה כיון שהלל דרבנן הוא - שפיר סמכינו שיצא ידי חובתו בקטנותו וכו"ל, והיינו דלענין קיום המצוה אין סברא לחלק בין דרבנן לתרי דרבנן. ועיין בחידושי הגרע"ק (שו"ע סימן קפו סעיף ב) לענין ברהמ"ז, שמסתפק אם יצא כמה שבירך בקטנותו, או דלמא לא יצא וצריך לברך שוב. עיי"ש. ובשו"ת כתב

סופר (או"ח סימן לא) ס"ל שיצא. ועיין עוד שם (סימן צט) שחידש שכל שבעוד איזה שעות יוכל לקיים המצוה כגדול, תו ליכא על האב מצות חינוך וימתין מלקיימה עד שיגדיל. עיי"ש (אבל גם הוא לא כתב כן אלא בשהייה של כמה שעות בלבד). ובספר מעשה חמד (פרק ד הערה כג) כתב בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א דאף אם יגדיל בחודש ניסן, אפ"ה מיד שראה פער שראוה אפילו בקטנותו יברך, אולם כתב שם דיתכן דהיינו דוקא אחרי שראה, אבל עדיף שלא ילך לראות בקטנותו אלא ימתין עד שיגדיל, ואז יראה ויברך. עיי"ש. ועיין עוד בספר אשי ישראל (פרק מ הערה י).

חודש ניסן בדווקא או גם שאר חדשים - לברך יותר מפעם אחת בשנה
עיין בשו"ע (או"ח סימן רכו סעיף א) שכתב שמי שרואה ביומי ניסן אילנות שמוציאים פרח מברך בא"י אמ"ה שלא חיסר בעולמו כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם. עיי"ש. ועיין ברא"ה (ברכות דף מג.) שכתב שתיקנו ברכה זו לפי שהוא ענין שבא מזמן לזמן באופן מחודש, שאדם רואה עצים יבשים שהפריחם הקב"ה. עיי"ש.

עיין בריטב"א (רי"ה יא. ד"ה הא) שכתב 'ויומי ניסן לאו דוקא, אלא כל מקום ומקום לפי מה שהוא דמלבלבלי', עיי"ש. ובחז"ס (בהגהותיו לשו"ע או"ח סימן רכו) כתב בשם מורו זצ"ל דימוי ניסן - היינו תקופת ניסן. עיי"ש. ובמשנ"ב (שם ס"ק א) כתב, בימי ניסן - אורחא דמילתא נקט, שאז דרך ארצות החמים ללבבל, וה"ה בחודש אחר, כל שרואה הלבבל פעם ראשון מברך. וכן איתא באלה רבא (שם ס"ק א). עיי"ש. ועיין בערוך שלחן (סימן רכו סעיף א) שכתב, ובמדינתנו אינו בניסן אלא באייר או תחלת סיון, ואז אנו מברכין. עיי"ש. ובניי אדם (כלל סג סעיף ב) כתב, כשרואה אילנות מלבליין, ולא דוקא בניסן וכו'. עיי"ש.

ועיין בשו"ת מנחת יצחק (חלק י סימן טז) שכתב שגם להפוסקים הסוברים שצריך דוקא בחודש ניסן, היינו דוקא במקומות שדרך האילנות לפרוח בניסן, אבל במקומות שדרך כל האילנות לפרוח בחדשים אחרים, כו"ע מודו שאפשר לברך. עיי"ש.

וראו לציון מה שראיתי בפוסקים שמי שבירך בניסן ונזדמן למדינות הדרום בתשרי, לא יברך שוב, שהרי אין לברך אלא פעם אחת בשנה. אבל מי שבירך בתשרי באותן מדינות ונזדמן אחר כך בניסן בארץ ישראל, יש לו לברך, דזו שנה חדשה, כי ר"ה לאילנות הוא ט"ו בשבט.

ברכה בראייה הראשונה דוקא - ונפק"מ אם ראוי לברך יחידי

עיין בספר הליכות שלמה (תפילה דף רפט) שכתב, אם לא בירך ברכת האילנות בראיה הראשונה, מסתבר שיברך כשרואם שנית. עיי"ש. וכן איתא במשנ"ב (סימן רכו ס"ק ב בשם המהרי"ל). עיי"ש. ודלא כהחיי אדם (כלל סג סעיף א), וקיצור שלחן ערוך (סימן ס). עיי"ש.

ועיין במשנ"ב (סימן תכו ס"ק כ - ושעה"צ שם ס"ק כא) שהביא פלוגתא, מה עדיף, זריזין מקדימין או רוב עם. עיי"ש. וראיתי בפוסקים שלענייננו אפשר דעדיף טפי לברך בראיה הראשונה ביחדי, כיון שיש אומרים שאי אפשר לברך בראיה שניה.

אם אפשר לברך על אילני סרק וכו'

עיין במשנ"ב (סימן רכו ס"ק ב) שכתב שאין מברכין אלא על אילן מאכל, שמהפך עתיד לגדול פרי, ולא על אילני סרק, וגם לא על עליו של אילן מאכל. עיי"ש. ובשו"ת שבט הלוי (חלק ו סימן ג) כתב דדעת היעב"ץ (במור וקציעה) שמברכין על אילני סרק, שהברכה על המראה אע"פ שאינו ראוי לאכילה ולהריח, ואע"פ דלהלכה אין ספק שמברכין רק על אילני מאכל מהסכמת רוב הפוסקים, מ"מ נראה דאם טעה ובירך על אילנות אלו, שלא יברך עוד פעם, ולא מחמת ספק ברכות, אלא דברכה זו ברכת שבח על בריות טובות ואילנות וכו', מאכל, וסרק, וכיון שנתן הודאה לא צריך לברך עוד. ועיין עוד שם שהסתפק אם לא ראה כלל, רק אמרו לו שאילנות מלבליין ונתן שבח והוודיה בברכה זו, דיתכן דא"צ לברך, דתנאי זה של הראיה לא מבואר בשו"ע אם מעכב, ועדיין צלע"ק. עיי"ש.

אילנות של שביעית, ערלה, מזורב

עיין בספר הליכות שלמה (תפילה דף רפח) שכתב שמותר לברך ברכת האילנות על אילן שמור ונעבד בשביעית. עיי"ש. וכן איתא בספר קובץ מבית הלוי (פסקי בעל שבט הלוי זצ"ל - ניסן דף ב). עיי"ש.

ועיין בהגהות רע"ק (שו"ע - סימן רכו) שנסתפק לעניין אילן של ערלה, אם ל'הינות בהם' - היינו דווקא כשמותר ליהנות מאילן זה, או לאו. עיי"ש. אמנם עיין בשו"ת

ג. חזינו מדברי הגרע"א אלו שמסתפק דאולי אי אפשר לקטן להוציא את עצמו מחיובי דאורייתא כאשר הוא עדיין קטן, שיועיל לו לאחר שיגדל. ועיין באחרונים שכתבו שיסוד הספק לכאורה הוא, דהא דאמרינן בברכת המזון שחיובה מן התורה הוא דווקא בכדי שביעה, האם עיקר החיוב על האכילה אלא דיש תנאי גם של שביעה, וא"כ הברהמ"ז שבירך בקטנותו עלתה לו על אכילתו. אבל להצד השני דעיקר החיוב הוא על השביעה, אלא דהמעשה אכילה הוא המחייב, א"כ אכתי שבע בגדלותו, ואיך יפטר במה שבירך בקטנותו מאחר שעכשיו שבע בגדלותו. ועיין בביתאור הלכה (סימן עא ד"ה מי שמת לו מת) שכתב שאם נקבר המת לאחר שאכל ועדיין לא עבר הזמן שיתעכל המזון ממנו, חייב לברך ברכת המזון. עיי"ש. ורואים מדבריו לכאורה שעיקר החיוב הוא על השביעה, כי הרי האכילה הייתה בשעת פטורו, א"כ לכאורה נקט כצד השני בחקירה זו. אמנם עיין בחזון איש (או"ח סימן כא אות ה) דפליג וס"ל דהעיקר הוא בשעת האכילה. עיי"ש. והיינו כהצד הראשון בחקירה זו.

ברכת התורה בלילה - בליל הבר מצוה
ועיין בספר הליכות שלמה (תפילה דף עג) שכתב שלנערים - בלילה שנעשו בני מצוות היה הגרשז"א זצ"ל מורה שיכונו בברכת 'אהבת עולם' בתפלת ערבית לצאת ידי ברכת התורה, וילמדו מיד בסיום התפלה. והדגיש שיש לכוין כך בפירוש. אבל מה שהיה בדעתו של המתפלל טרם התחלת התפלה שתעלה לו ברכת אהבת עולם לברכת התורה, לא מהני. עיי"ש. אמנם עיין בספר דרך שיחה (פסקי הגר"ח קניבסקי שליט"א מתלמידיו הגר"צ יברבו שליט"א חלק א דף תצג) ששאלו להגר"ח קניבסקי שליט"א שיש שאומרים לנער בר מצוה שנעשה בערב בן י"ג שיכוין בברכת 'אהבת עולם' של ערבית לצאת ידי"ח ברכת התורה, יען ובבוקר היה קטן ועתה נתחייב בן מה התורה, האם אביו הקה"צ זצ"ל נהג כן, וענה: לא אמר לי כן, הרי בחיה קטן בפסח הראשון אינו מביא פסח שני (עיין רמב"ם הלכות קרבן פסח פרק ה הלכה ז - ותוס' פסחים צא: ד"ה איש), משום שגם קטן המקיים מצוה הוא קיום מה"ת. וכן כתב בספר קהילות יעקב (ברכות סימן כד ס"ק ב), וגם כאן לענין ברכת התורה כשיבירך ברה"ת ביום קיים המצוה מה"ת, והוא הדין לענין חנוכה וספד"ע. עכ"ל, עיי"ש. וכן איתא בספר מנחת אשר (דברים דף תלט), עיי"ש שפלפל בזה טובא ובישירות כדרכו בקודם, והסיק להלכה דאין כל בית מיוחד בשאלה זו, ולא מבעיא שאין הקטן צריך לברך ברכת התורה, אלא אף אינו צריך לכוין בברכת קר"ש של ערבית לצאת ידי"ח, דהלא שאלה זו נשאלת בכל ילד וילד מישיראל בהגיעו למצוות, ושתיקת כל גדולי הדורות מזה המושג עד ימינו אלה מכרזת כאלף עדים שאין כל חובת ברכת התורה רובצת על האדם בליל כניסתו לעול התורה והמצוה, ועל זה כתב החזון איש זצ"ל (בשביעית סימן ז) דשתיקת הראשונים בשאלה שכחה מאוד - היא ההכרעה היתירה מכל הראיות. וכע"ז כתב הבית מאיר (בשולחן שדנפסא בבית אדם שער הקטן סימן ז) שטוב ללמוד מסייתים הראשונים מללמוד מפירושיהם האחרונים וכו', אמנם מהיות טוב למה לא יכוון לצאת ידי"ח בברכת קר"ש, אך אין לעשות מזה הלכה פסוקה. עיי"ש. ועיין עוד שם שהביא ראייה לדבריו מהתוס' (נדר דף ב:) דשתי שערות רגילות לבא בבקר ולא בלילה, א"כ לכאורה יש ללכת אחר הרוב ולתלות שבלילה עדיין אינו בר חיובא מן התורה. עיי"ש. ועיין עוד בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן קכא) שהסתפק בזה, והסיק דיצא בברכת התורה שבירך בשחרית. עיי"ש. ועיין עוד בשו"ת ארץ צבי (סימן טז), עיי"ש.

דובב מישורים (חלק ב סימן ה) שהקיל בזה. עיי"ש. וכן עיין בספר קובץ מבית הלוי (שם) שכתב שלדינא נראה יותר דאפשר לברך, כיון דכוונת הברכה על הבריאה בכללותה, ואין מעכב מה שא"א מצד גזה"כ ליהנות מפירות אלו, דרך אריא רביע עולה. עיי"ש.

ועיין בכף החיים (סימן רכו ס"ק יא) שכתב שכיון שי"א שאין מברכים 'שככה לו בעולמו' על ממוזר - מפני שנוצר בעבירה, וכן אין מברכים שהחיינו על פרי המורכב משום שנעשה עבירה ביצירתו, אע"פ שמותר באכילה, א"כ י"ל דה"ה שאין מברכין עליו ברכת האילנות. עיי"ש. וכן איתא בשו"ת מנחת יצחק (חלק ג סימן כה אות ג) שכיון דאיכא פלוגתא לענין שהחיינו אם לברך על פרי המורכב, ע"כ לא יכנס לספק ולא יברך ברכת האילנות על אילן המורכב. עיי"ש. ועיין בשו"ת אגרות משה (או"ח חלק ב סוף סימן נח) שחשש לכתחילה שלא לברך שהחיינו על פרי המורכב. עיי"ש. ובשו"ת אור לציון (פסח פרק ו סעיף ג) כתב שאין לברך על אילנות המורכבים, כיון שקיומם נגד רצון הבורא, אבל היינו דוקא בידוע שנעשה בו הרכבה, אבל בסתם אילן אין לחוש שמא הורכב, ויכול לברך אף שאינו יודע בודאי שלא הורכב. עיי"ש. וראיתי בפוסקים שבזמנינו נודע שבכו"ה שרוב האילנות מורכבים. ועיין בזה בשו"ת שבת הלוי (חלק ז סימן קפה), וספר מועדים וזמנים (חלק ו סימן ט). עיי"ש.

ועיין בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א סימן קצב) שכתב שלדינא כל שאין ניכר שינוי בטעם הפרי ע"י ההרכבה כגון אשכולית שמרכיבים בחושש (פרי ה"ל"ם) לחזקו ולחסנו כנגד מחלות התוקפים אותו, אף אם נימא שעשה איסור - יכול לברך עליו, אבל אפרסקים מורכבים וכדומה שעיקרה הרכבה ב' פירות בטעמים שונים, ונוצר במעשה בנ"א בעבירה, אין לברך עליו אפילו עכו"ם הרכיבו, שטעמו וצורתו שונה מבריאתו. עיי"ש.

ובביאור הלכה (ריש סימן רכה) משמע שדעתו נוטה להורות שמברכים שהחיינו על פרי מורכב. עיי"ש. וכן סתם בספר שו"ת הלכות (שם דין ד). עיי"ש. ועיין במה שכתב מור הגר"ח קניבסקי שליט"א (הובאו דבריו בסוף ספר מעשה חמד אות יג) דה"ה שמברכים עליהם ברכת האילנות. עיי"ש.

ברכת האילנות בשבת

עיין בכף החיים (סימן רכו ס"ק ד - בשם רבי חיים פלאג'י) שאין לברך בשבת, שיש לחשוש שמא יטלטל האילנות או יקח הפרחים בידו להריח או לתלוש. עיי"ש. ובספר לב חיים (פלאג'י - חלק ב סימן מד) חזר בו והקיל לכתחילה. אמנם בכה"ח (שם) כתב לאסור גם משום בורר (והוא עפ"י קבלה). ועיין בספר קובץ מבית לוי (פסקי בעל השבת הלוי זצ"ל - פסח דף א) שכתב שלמעשה נוהגים שלא לצאת לברך בשבת. עיי"ש.

אמנם רוב הפוסקים לא חששו לזה, עיין בספר הליכות שלמה (תפילה דף רפט) שכתב שהגרשז"א זצ"ל היה מברך ברכה זו בשבת. עיי"ש. וכן נהג הסטייפלער זצ"ל, וכן איתא בספר מעשה חמד (פרק א סעיף כב) בשם הגר"ש דבליצקי זצ"ל. עיי"ש. ועל הטענה של שמא יטלטל או יתלוש, עיין בשו"ת באר משה (חלק ג סימן מג) שהביא ראייה דלא בדברי הכה"ח מהא דקיימא לן (או"ח סימן שלו סעיף ו) שהדס מחובר מותר להריח בו, ורק דבר הראוי לאכילה אסור שמא יתלוש, וגם, שזה ברכת הרואה, ואין נוגעים באילן כלל כשמברכין. עיי"ש. ועוד ראיתי בפוסקים שיש שמזהירין לברך זו דוקא בשבת, וכדי להשלים למאה ברכות. עיין בספר נפש דוד (להגאון האדר"ת - סוף הספר בהנהגות אות יט) שכתב, הייתי זהיר וזריז לקיים דברי חז"ל הקדושים לברך בימי ניסן, או איר, על הני אילני דמלבלב, והייתי מזהיר לברכה בשבת כדי למלאות החסר מאה ברכות. עיי"ש.

ברכת האילנות בלילה

עיין בשו"ת יין הטוב (או"ח סימן מד - ה"ד בשו"ת ציצ אליעזר חלק ב סימן כ ס"ק ה) שמותר לכתחילה לברך ברכה זו בלילה, ואין לומר שבליילה אינו רואה היטב. עיי"ש. וכן איתא בספר קובץ הלכות (פסח דף יח) שכתב שגם בלילה אפשר לכתחילה לברך ברכה זו, ואין לומר שבליילה אינו רואה היטב. עיי"ש.

ברכה בראייה דרך החלון

עיין בשו"ת אור לציון (חלק ב פרק ו סעיף א) שכתב וז"ל: 'והנוסע ברכב ורואה אילנות דרך זכוכית החלון רשאי לברך'. עיי"ש. ורואים שאין הזכוכית נחשבת להפסק. וכן איתא בהבכ"י יוסף (סימן רכד אות א) שבברכות הראיה אין חלון הסתום בזכוכית נחשב הפסק, ויכול לברך ברכות אלו. עיי"ש. ואע"ג דאיתא בגמ' ובשו"ע 'היוצא וכו', י"ל דאורחא דמילתא נקט (ועיין במש"כ בזה לעיל).

כמה אילנות צריכים כדי לברך

עיין בשו"ת הלכות קטנות (חלק ב סימן כח) שכתב שאין לברך אלא על ריבוי אילנות, ודייק שם מדברי הרמב"ם (הלכות ברכות פרק י הלכה יג) שכתב היוצא לשדות ולגנות. עיי"ש. והחיד"א (מורה באבוע אות קצח) כתב שהמדקדקים מקפידים שיהיה שני אילנות. עיי"ש. ובכף החיים (סימן רכו ס"ק א) כתב שכן משמע מלשון הגמ' דקאמור וחזי אילני דקא מלבלב, ומיעוט רבים שנים. ובהגדה של פסח (עפ"י הגר"ש זצ"ל) כתב שראוי להדר לברך על ראיית שני אילנות לפחות, וכלשון הברכה 'אילנות' - לשון רבים, אך דבר זה אינו לעיכובא. עיי"ש.

אמנם עיין בספר מעשה חמד (פרק ו הערה לו) שהביא הגירסא בש"ס דפוס ראשון - ובדקדוקי סופרים - 'אילנא' בלשון יחיד, וכן הוא בתשובות מהרי"ל (סימן קמג). עיי"ש. ולפי"ז אין ראייה כלל שצריך ב' אילנות. ועיין בשו"ת רבבות אפרים (חלק ח סימן עז) שהגר"מ פיינשטיין זצ"ל בירך על אילן א'. עיי"ש. ועיין עוד בספר מעשה חמד (דף שב) שהביא ממור הגר"ח קניבסקי שליט"א שאפילו להגירסא 'אילני', פשוט שמעיקר הדין א"צ שנים, אלא שהמקובלים הצריכו זאת עפ"י דרך הסוד, ושכן יש לנהוג לכתחילה. עיי"ש. אמנם עיין בספר קובץ מבית לוי (פסקי בעל שבת הלוי זצ"ל - ניסן דף א) שכתב שמברכים אף על אילן אחד. עיי"ש. ועיין עוד בספר הליכות שלמה (תפילה דף רפט) שכתב שהגרשז"א זצ"ל לברכה בראיית ב' אילנות. עיי"ש.

ובספר קובץ הלכות (פסח דף טז - פסקי הג"ר שמואל קמנצקי שליט"א) איתא שודאי לכתחילה אפשר לברך גם על אילן אחד, ולשון 'אילנות' לאו דוקא. דהמעין יראה שכל ברכות הרואה נקטו חז"ל בלשון רבים, עיין בגמ' (ברכות נד.) 'על ההרים ועל הגבעות על הימים ועל הנהרות ועל המדברות ואמר ברוך מעשה בראשית'. ובודאי א"צ לראות שנים כדי לברך. ועיין עוד שם, 'ועל בשורות טובות', ושם (דף נח.) 'הרואה חמצי ישראל מברך וכו', הרואה מלכי ישראל' וכו', ושם (דף נח.) 'הרואה בריות טובות ואילנות טובות ואמר ברוך ששכח לו בעולמו', ועוד הרבה כזה, שלכן גם לשון אילנות אין הכוונה שנים דוקא אלא ר"ל שרואה מהאילנות שבעולם, ויש להוכיח ג"כ מלשון הרמב"ם (ה"ג) דלשון אילנות לאו דוקא, דהא כתב 'היוצא לשדות ולגנות ביומי ניסן וראה אילנות פורחות ונצנים עולים מברך' וכו', ובודאי שדות וגנות לאו דוקא, וה"ה אילנות.

אילנות הנמצאים בעציצים

עיין בספר קובץ מבית לוי (פסקי בעל שבת הלוי זצ"ל - ניסן דף א) שכתב שניתן לברך על אילנות הגדלים בעציצים, כמו שמצוי היום על הגגות, בין עציצים נקובים ובין שאינם נקובים. עיי"ש.

באיזה שלב בגידולו צריך האילן להיות

עיין בספר הליכות שלמה (תפילה דף רפט) שכתב שאף אם לא נראו כבר הפרחים אלא העלים, שנהג הגרשז"א זצ"ל לברך, וכן אם עדיין לא נראו פרחים, כל שהיתה ניכרת חנטה כלשהי, בירך. עיי"ש. וכן איתא בספר קובץ מבית הלוי (פסקי בעל שבת הלוי זצ"ל - ניסן דף ב) שכתב שלברך על לבלוב הפירות קודם צמיחת הפירות מותר לכתחילה. עיי"ש.

המקור שלא להספיד וכו' בחודש ניסן

עיין בטור (סימן תכט סעיף ב) שכתב וז"ל: 'מצאתי כתוב, מראש חודש ניסן עד אחרי אסרו חג אין נופלים על פניהם לא ביום ולא בלילה, ואין אומרים צידקתך במנהגה בשבת, ואין מתעניין, ואין מספידין, והכי איתא בתרא דמסכת סופרים - מפני מה אין מתעניין בניסן, מפני שבאחד בניסן הוקם המשכן - ושנים עשר נשיאים הקריבו קרבנם בי"ב יום, וכל אחד עשה ביומו יום טוב, ואין מתעניין בו עד שיעבור ניסן. עיי"ש.

ובבית יוסף (שם) הביא עוד ממסכת סופרים דאיתא, וכן לעתיד לבוא עתיד בית המקדש להבנות בניסן, לפיכך אין אומרים תחנונים כל ימי ניסן, ואין מתעניין עד שיעבור ניסן, אלא הברכות שמתעניין בערב פסח והצנועין שבביל המצה כדי שיכנסו בה בתא. עיי"ש.

ועיין במג"א (סימן תקמח ס"ק ח - והובאו דבריו במשנ"ב שם ס"ק יב) שכתב לענין הספד בחול המועד - שמותר להספיד חכם בפניו, וסיים שנראה לי דאין בזמנינו דין תלמיד חכם שיודע הלכה בכל מקום. עיי"ש.

ועיין בספר חוט שני (פסח דף נב) שכתב שנראה דכיון דאיסור הספד בחודש ניסן הוא משום מנהג, לכן אם מחזיקין שהוא תלמיד חכם ודאי שצריך להחמיר בדין ת"ח ולהספידו בחודש ניסן, ואומר המספיד שמקצרים בדברי ההספד מפני חודש ניסן, ורק מספידין משום כבוד התורה. עיי"ש. ועיין עוד בביאור הלכה (סימן תקמז ד"ה שמותר). עיי"ש.

ועיין בספר הליכות שלמה (פורים דף שמה - פסח דף יח) שכתב שבאופן כללי גם כשיש צדדים להקל, כגון חכם בפניו וכדומה, ראוי שלא לנהוג כן בזמנו בכל הימים האסורים בהספד, וכן היה דרכו של הגרשז"א זצ"ל להורות לכל השואלים, שהדרך הישרה והראויה היא שלא להזדקק להיתרים בענין זה, אלא לקיים ההלכה כצורתה. ומ"מ שמיעת קלטות של הספדים שרי. עיי"ש.

תענית לחתן ביום חופתו

עיין בחיי אדם (כלל קיט סעיף א), ובקיצור שלחן ערוך (סימן קז סעיף ב) שכתבו שחתן ביום חופתו מתענה, ואפילו בר"ח ניסן. עיי"ש. וכן איתא במשנ"ב (סימן תכט ס"ק ז). עיי"ש. אמנם עיין במשנ"ב (סימן תקעג ס"ק ז) שהביא שיש מקילין בזה - שהחתן לא יתענה בחודש ניסן. עיי"ש.

ועיין בספר הליכות שלמה (פסח דף לא) שכתב שהמנהג הוא שהחתן והכלה מתענים ביום חופתם שחל בר"ח ניסן. עיי"ש. וכן בספר חוט שני (שם) שכתב שלמעשה המנהג שהחתן והכלה מתעניין בחודש ניסן ביום חופתם, ורק אם יש צירופים אחרים יש להקל, כגון אם הם חלשים וכיוצא ב, מ"מ אם אפשר להם להתענות עד מנחה גדולה הוא ודאי טוב. עיי"ש.

עלייה לבית הקברות - הקמת מצבה

עיין בקובץ מבית הלוי (פסקי בעל שבת הלוי זצ"ל - פסח דף ג) שכתב שמותר לצאת לבית החיים בחדש ניסן ביום היא"צ, ובגמר השבעה והשלשים וי"ב חדש. וכן מותר להקים מצבה בחדש ניסן ובלבד שלא יספידו, ומ"מ לכתחילה כדאי להקים את המצבה בער"ח ניסן או בחדש אייר. עיי"ש. ועיין בספר קובץ הלכות (פסח דף יב) שכתב שמותר בחודש ניסן לילך לבית הקברות, אף ביום היארציי"ט, ובלבד שלא יאמר להשכבה, ומדינא מותר לעשות הקמת מצבה בחודש ניסן אם אין מספידים. עיי"ש. ועיין בספר חוט שני (פסח דף נב) שכתב שיום היא"צ שחל בחודש ניסן, ראוי להקדים ולעלות לקבר לפני ראש חודש ניסן. עיי"ש.

מנהג "קמחא דפסחא"

הרמ"א (סימן תכט סעיף א) כתב ומנהג לקנות חטים לחלקן לעניים לצורך פסח. עיי"ש. ועיין במשנ"ב (סימן תכט ס"ק ג) שכתב שהוא מנהג קדום מזמן הגמ', והובא דבר זה בירושלמי (פרק קמא דבבא בתרא). עיי"ש.

ובמהרי"ל (מהדו"ח דף יג אות ז) איתא שמנהג זה כבר חל ל' יום לפני החג. עיי"ש. וראיתי באחרונים שבזה אתי שפיר דברי הרמ"א וסמיכות הך דינא לדין "שואלין בהלכות הפסח שלשים יום קודם החג", ולא כתבו במקום אחר כמו בהלכות ערב פסח וכו'.

ובחכמת שלמה (להגדרת שלמה קלוגר זצ"ל - בהנהגתו לשו"ע סימן תכט ד"ה ומנהג לקנות וכו') כתב, נראה לי טעם נכון בעזה"ל למנהג זה, כיון דנתקן לומר (בהגדה) ב"ה לא לחמא עניא - "כל דכפין ייתי ויכול", והרי באמת אם יבוא עני ולא יתנו לו הוי כדובר שקרים לפני יתברך, לכן נתקן ליתן לעניים מעות חטים, א"כ אחר כך כשיבוא העני יאמרו לו - אני לא אמרתי רק "כל דכפין ייתי ויכול", אבל אתה אינך "דכפין", כי כבר נתתי לך מעות חטים, ואם אתה נתת המעות על דבר אחר אתה גרמת בעצמך, ולא יהיה כדובר שקרים לפני הקב"ה, ואני שפיר, וזה נראה לי טעם נכון, ודו"ק היטב. עיי"ש. ועיין בספר **נטעי גבריאל** (פסח חלק א דף נו) שכתב להוסיף על פי מה דאיתא בזו"ה ק"ק (פרשת בא דף מ: - נדפס בחלק מן ההגדות לפני אמירת הא לחמא עניא) דהקב"ה מכניס לכל פמליא דיליה ואומר להם שיבואו לשמוע ההגדה מפיהם של ישראל, וא"כ ודאי שמה שאומר "כל דכפין" צריך להיות באמת, כי לא יתכן לשקר לפני הקב"ה ופמליא דיליה. ועל עצם דברי החכמת שלמה צע"ק, כי האמירה היא **בכל דכפין ייתי ויכול**, ומה הינו שכבר נתת לעני אחד מעות ושהוא "מסודר", ואפילו אם נניח שהנתינה הייתה ל"קופה" שמחלקת לכל העניים, והרי עדיין יכולים להיות עניים שלא קיבלו או שלא קיבלו מספיק (לעומת שאר אנשים) ואפילו שאתה בעצמך נתת כשיעור.

הוא מנהג או מדינא דגמ'?

עיין בשער הציזון (סימן תכט ס"ק ז בשם הספר בית דוד א"ח סימן לו) שתמה על לשון הרמ"א שכתב "ומנהג", והלא מדינא דגמרא דירושלמי הוא (כמבואר לעיל), וכתב השער הציזון - לעניות דעתי אפשר לומר דמן הדין היה יוצא במצות צדקה אם היו נותנים להעניים מעות שיקחו בעצמם חטים או קמח למצוה, להכי קאמר דמנהג לחלק חטים, שיהיה מיקרב הגנייתא. עיי"ש. ויוצא מדבריו **שעצם הנתינה** היא מדינא דגמ', ואופן הנתינה דהיינו חטים וכו', הוא מנהג.

וראינו בפוסקים שהעירו שאין התחיל מנהג זה לתת בדווקא חטים וכו', והלא מוטב שיתנו להם מעות ויקנו מה שלבם חפץ (וכעיקר דינא דגמ'), ויתרצו שזה בא לרמוז לזמנים שהיוקר מאמיר מיום ליום, ואם יתנו להם ממון ויתרגלו ליתן להם סכום מסוים בכל שנה, נמצא שיתנו להם הרבה פחות מבשנים הקודמות, כי ערך הממון נופל ונפחת, לכן תיקנו ליתן דווקא חטים, כדי להזהיר שלא יתנו להם פחות כשהיוקר מאמיר, ולפי"ז שפיר יכול ליתן מעות לכתחילה, רק יתן להם כפי מה שיכול לקנות באותו שנה.

אם גם מי שאין לו - חייב לתת

עיין בשו"ת משנת יעב"ץ (א"ח סימן ז) שכתב שאף מי שאין לו כדי פרנסתו חייב ללוות כדי לתת "קמחא דפסחא", שאע"פ שפטור הוא מליתן צדקה (עין ברמ"א י"ד סימן רנא סעיף ג), מ"מ חייב הוא ליתן "קמחא דפסחא", כיון שיסוד חיוב זה אינו משום מצות צדקה בלבד, אלא אף משום מצות שמחת יו"ט, וכמבואר ברמב"ם (הלכות יו"ט פרק ו הלכה יז-יח. עיי"ש), ולכן מביא הרמ"א החיוב לתת - בהלכות פסח (ולא בהלכות צדקה), שחיוב זה אינו מהלכות צדקה בלבד, אלא אף מדינא דחג. ונמצא שיש שלש סיבות לחייב את הנתינה: (1) מדין קמחא דפסחא. (2) מדין צדקה. (3) מדין שמחת החג.

אם דווקא לפני פסח יש מנהג זה?

בכל יו"ט צריך האדם לזכור את העניים. עיין ברמב"ם (הלכות יו"ט פרק ו הלכה יח) שכתב, וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לזכר ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האומללים, אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כרסו וכו', ושומחה זו קלון היא להם. עיי"ש. ובמשנ"ב (סימן תקכט ס"ק יז) כתב שגם בזו"ה"ק מפליג מאוד בעונשו שמי שיש לו נותן לעני מסעודתו ביו"ט רח"ל, והעתיקו ד"ז כל האחרונים ונתפרסם גודל החיוב לכל ישראל, וע"כ אינו מצוי שישאר עני ביום טוב בלי סעודה. אבל מה נעשה עם האומללים והנזכאים בעיר שמתביישים לפשוט יד ולבקש, וע"כ נהגו באיזה מקומות שקודם יו"ט הולכין נבונים לב לבתי העשירים לקבץ עבור אלו המרי נפש, ואשרי האנשים שמשמין עין ע"ז שמזכין לעצמם ומזכין לכל אנשי העיר. עיי"ש. וא"כ יש להסביר למה לפני פסח בדווקא יש 'מנהג' זה, מה שלא מצינו בשאר יו"ט.

עיין בשער הציזון (סימן תכט ס"ק י) שכתב: (א) תקנו קדמונינו בפסח יותר מאשרי רגלים שישונו זמן חיותו וישונו מסובותיו וכל אחד הוא וביתו ברוב שמחה, אין זה כבוד לה' שהעניים יהיו אז רעבים וצמאים, ועל כן נותנים לו קמח על כל ימי הפסח שיוכל גם הוא לספר יציאת מצרים בשמחה. (ב) עוד טעם פשוט, דחמץ אינו רשאי לאכול, ומצוה אינו מצוי כל כך להשיג לקנות, ואם לא יכינו לו על כל ימי פסח אפשר שישאר ברעב או יוכל לבוא לידי קלקול וכו'. עיי"ש. ובזמנינו המציאות שההוצאות לימי חג הפסח הם היותר גדולים מכל שאר החגים, ופשוט.

כסף או חטים וקמח וכו', כמה חייבים לתת

עיין ברמ"א (הנ"ל), שכתב, ומנהג לקנות חטים. עיי"ש. ובמשנ"ב (סימן תכט ס"ק ד) כתב שבמדינותינו המנהג לחלק להם קמח שעל ידי זה מיקרבה הגנייתא טפי וכו', ואם הוא עני גדול ואין לו במה לאפות המצה צריך ליתן לו גם דמי האפייה,

דהוא בכלל די מחסורו אשר יחסר לו. עיי"ש. ועיין בספר חוט שני (פסח דף נא) שכתב שבזמנינו שלא שייך כל כך שכל יחיד ידאג לאפות מצות לעצמו, וישנם השגחות טובות, יש ליתן מעות לקמחא דפסחא שיוכלו לקנות בהם מצות, וטוב ליתן מעות עבור עניים גם לשאר צורכי חג כגון שאר מאכלים ומלבושים, רק דתיקנו ליתן מעות לקמח שזה השיעור הפחות ביותר שיהיה להם מה לאכול. עיי"ש. ועיין בספר הליכות שלמה (פסח דף לא) שכתב שנשאל הגרש"א זצ"ל ע"י מנהלי תומכי תורה בישיבה שקבלו סכום מעות, וכתב להם הנותן שהוא עבור קמחא דפסחא, האם עליהם להשתמש בהם לצרכי הקמח והמצות דוקא, וענה **דכל צרכי חג לרבות בגדים וכדומה הריהם בכלל קמחא דפסחא**. עיי"ש.

ועיין בשער הציזון (ס"ק י) שמבואר מדבריו ששיעור זה הוא לכל ימי הפסח, ובפשוטות כולל את כל משפחתו כפי גדלו, ועיין עוד **במשנ"ב** (סימן תכט ס"ק מב) שכתב דחובת הגבאים ליתן לעניים גם יין לארבע כוסות. עיי"ש.

ובספר שערי ימי הפסח (דף יא) כתב שזה כלול במה שאנו אומרים ב"ה לחמא עניא" בתחלת הסדר, "כל דכפין ייתי ויכול" - "כל דצריך ייתי ויפסח", כי "דכפין" הוא עני שהוא רעב ואין לו מה לאכול ומזמינים אותו לבא לאכול איתנו, ו"דצריך" הוא אדם שיש לו מה לאכול אבל חסרים לו דברים אחרים כגון כספי הפסח מצות מרור יין וכו', ומזמינים אותו לחגוג אצלנו חג הפסח וכו'. עיי"ש.

אם מותר לתת ממעות מעשר

עיין בספר מעדני שלמה (פסקי הגרש"א זצ"ל - דף קכז) שכתב ששמע מהגרש"א זצ"ל דאע"ג שמשמע מהשו"ע שקמחא דפסחא הוי דין מס המוטל על אנשי העיר, ולכן אי אפשר לצאת ידי חיוב זה ע"י כסף מעשר, מכל מקום נראה שבזמנינו שפיר יוצא ידי חובת קמחא דפסחא בכסף מעשר, דרך בזמן שהיו קובעים בכל עיר סכום קבוע שכל אחד ואחד חייב היה לתת מכספו לקמחא דפסחא היה אז דין מס, אבל בזמנינו שאין קובעים סכום קבוע לזה - אינו כדון מס. ומסתבר שנתינה זו היא בגדר צדקה וא"כ יכול ליתן מכספי מעשר. עיי"ש. וכן איתא בספר חוט שני (פסח דף נא). עיי"ש. ועיין בספר מועדי הגר"ח (פסקי מרן שר התורה שליט"א - מכת"י - חלק א דף טז) ששאלו להגר"ח קניבסקי שליט"א אם אפשר ליתן קמחא דפסחא ממעות מעשר, וענה: כמנהג המדינה (דהיינו דאם אין צבא ע"ז - שרי ממעשר). עיי"ש. ועיין בגליון כאיל תערוג (ענייני פסח דף ג) שאמר מרן רשכבה"ג הגרא"ל **צוק"ל** לענין נתינת קמחא דפסחא מחשבון מעשר כספים ואמר: מסתמא שזה כן טוב, וזה מדין צדקה, ויכול להיחשב כמעשר כספים. עיי"ש. ועיין בספר **אשרי האיש** (חלק ג פרק ג סעיף י) שכתב שיש לתת משהו לקמחא דפסחא שלא ממעש"כ, והשאר יכול לתת ממעש"כ. עיי"ש.

מי חייב בנתינה זו

עיין ברמ"א (סימן תכט סעיף א) שכתב שכל מי שדר בעיר י"ב חודש צריך ליתן לזה. עיי"ש. ועיין **במשנ"ב** (שם ס"ק ה) שכתב שאם אנו רואין שנכנס בעיר על דעת להשתקע שם, לאלתר חייב. אמנם בזמנינו נוהגים בכל הצדקות בשלושים יום. עיי"ש. ועיין **במשנ"ב** (שם ס"ק ו) שכתב שאפילו תלמיד חכם הפטור ממש חייב לתת. עיי"ש. ועיין עוד **בפמ"ג** (שם אשל אברהם ס"ק ב). עיי"ש.

כמה חייבים לתת

עיין במשנ"ב (סימן תכט ס"ק ו) שכתב ששיעור הנתינה צריך להעריך על כל אחד לפי ממונו. עיי"ש.

דברי סיום

וראוי לסיים עם דברי המשנ"ב (סימן תכט ס"ק ו) שכתב שאלה המשתמשים עצמם מליתן קמח עניים יש עון בידם, והנה ידוע שעיני העניים נשאות לזה, וכשהם יישארו בדוחק וברעבון והוא יעלים עין בזו, ידוע מה שאמר הגמ' (סנהדרין לה), והוא גם כן כעין זה. עיי"ש.

וז"ל הגמ' (שכתב המשנ"ב לעיין שם): "דאמר רבי אלעזר אמר רבי יצחק, כל תענית שכולנין בו את הצדקה כאילו שופך דמים". עיי"ש. ועיין ברש"י (שם ד"ה כל תענית וכו') שכתב שרגילות היתה ליתן צדקה בלילי תעניות והיו העניים מצפים לזה, ואם לא יקבלו לא יהיה להם מה לאכול בסיום התענית ועלולים למות, ולכן כל שאין מחלקים בו את הצדקה ביום התענית הרי זה כשפיכות דמים. עיי"ש. ונלע"ד שאפשר להוסיף, שבזמנינו ברגע שהעניים רואים את השלטים והפרסום בענין קמחא דפסחא - כבר מצפים לזה, ויש עניין להקדים וליתן להם בהקדם האפשרי, ולא לאחר עד לרגע האחרון ולגרום להם צער זה עד שהם מקבלים, וגם כדי שיהיה להם מספיק זמן לקנות את צרכיהם ברוגע ובשלווה לפני חג וכו'.

ועיין בגמ' (ראש השנה יא). שבניסן נגאלו ובניסן עתידים ליגאל. עיי"ש. וברמב"ם (הלכות מתנות עניים פרק י הלכה א) שאין נגאלין אלא בזכות הצדקה, שנאמר (ישעיה פרק א פסוק כז): "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה". עיי"ש. על כן מצוה גדולה להרבות בצדקה בחודש זה, בין בנתינת כסף לעניים ובין בחלוקת מצרכים וכדו', ובזכות זה נקרב בעז"ה את הגאולה.

ד. אולם בשו"ע רב (סימן תכט סעיף ה) כתב "מנהג פשוט בישראל לקנות חטים או קמח לחלק לעניים לצורך פסח", ולשון זה **דמנהג פשוט** הוסיף השו"ע הרב יתר על דברי הרמ"א שכתב בסתם "ומנהג לקנות" וכו'. וראיתי שיש שהסבירו בדבריו שרצה ליישב קושיית המפרשים על לשון הרמ"א, דדבר זה אינו מנהג בעלמא רק מעיקר הדין כמובא בירושלמי, ולכן כתב שזה היה מנהג פשוט בכל ישראל עוד מזמן הגמרא. ולפיכך נתפשט בכל ישראל. אבל גם אז לא היה זה אלא מנהג. ועיין בגליון כאיל תערוג (ענייני פסח דף ג) שהביא שהרבנית הצדקנית מרת תמר ע"ה (אשת חבר למרן רשכבה"ג הגרא"ל צוק"ל) היתה נוהגת במשך שנים רבות ביחד עם הרבנית גרוסברד ע"ה לחזור על הפתחים ולאסוף מצרכי מן עבר משפחות בני תורה, דבר שעדיין לא היה מוכר ונהוג כאן בארץ ישראל, והן היו הראשונות שהתנסו בכך מידי שבוע וכן לפני החגים. עיי"ש. ו. ועיין עוד בגליון **כאיל תערוג** (שם) שסיפר מרן רשכבה"ג הגרא"ל **צוק"ל** שבשנים הראשונות (כשהגיע לארץ) לפני חג הפסח, היו אנשים שנהגו כפי שנהגו בעירות בחוץ לארץ ונתנו קמחא דפסחא כפשוטו, והיו נותנים שמורה מצה - מצה אחת מהמנות שמורה שלהם שהיו מיועדים לליל הסדר על מנת לחלקם לעניים ולנזכרים. ועוד מובא שם שלפני פסח היה הולך רבנו צוק"ל עם הגה"צ ר' דוב פריידין זצ"ל לבתי הנדיבים לאסוף כסף למען אברכי הכולל, והגה"צ ר' דוב הוא היה הדופק על הדלתות ויחד עמו עמד רבנו צוק"ל, וכך עברו בכמה וכמה בתי נדיבים למען רוחות האברכים עיי"ש.